

Здравко Кучинар*

ГЕРМАНИСТА МИЛИЈАН ШЕМАН као емигрант у Београду**

АПСТРАКТ:

О животу и раду немачког и јеврејског књижевног историчара, теоретичара и критичара др Милијана Шемана (Milian Schömann), после његове књиге *Најолеон у немачкој књижевности* (1930), није се знало скоро ништа. На основу извора из Историјског архива Београда и непубликоване оставштине Артура Либерта (Arthur Liebert), утврђени су недостајући биографски подаци, описани су емигрантски живот и страдање младог германисте у нацистичком логору на Бањици у Београду. Размотрена је сарадња са међународним филозофским часописом *Philosophia*, који је у Београду издавао А. Либерт, дата је анализа Шеманових прилога у овом емигрантском часопису и указано је на карактеристике његовог литерарно-теоријског становишта и све већу усмереност ка „етичком хуманизму“ А. Либерта.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

Јеврејска емиграција у Београду, Милијан Шеман, Артур Либерт, међународни часопис Philosophia, емигрантска литература, Најолеон у немачкој књижевности, Штефан Цвајг као хуманиста, етички хуманизам.

О неким познатим личностима из науке, уметности и јавног живота, жртвама холокауста, написано је и зна се много или пак оно најважније што их, уз њихово властито дело, чува од заборава. Постоје, међутим, и они који су тек крочили на пут афирмације у науци, а чија је делатност, као и голи живот, била прекинута и пре него што су имали прилику да ис-

кажу богатство свог талента и резултате свог рада. О некима се због тога и данас зна врло мало. Услед страдања њихових најближих, па и читавих породица, понекад недостају и најосновнији подаци о њиховом животу и раду, чак и у референтним специјализованим публикацијама о жртвама холокауста. Дешава се да и ти оскудни подаци нису поуздани. Та-

* др Здравко Кучинар, филозоф, Београд.

** Овај текст је узгредни производ већег рада (књиге) о Артуру Либерту. Поводом 60 година од смрти овог заборављеног филозофа, који је својим деловањем оставио дубок траг у европској филозофији, па и у Београду, аутор је за објављивање припремио рукопис предавања о етици, који је нађен у филозофовој оставштини. Реч је о последњим предавањима у

Берлину која је, након отпуштања са универзитета, Либерт држао у кругу пријатеља, као гест непредавања и истрајавања у свом позиву, у филозофији. Српско издање ове књиге прво је и једино: Либерт А., *Игеја моралној*, приредио и поговор написао Здравко Кучинар, превео Данило Н. Баста, Библиотека „Парерга“, Досије, Београд 2006.

кав је случај са германистом Милијаном Шеманом, историчаром и теоретичаром књижевности, који се у борби за опстанак, као емигрант и прогнаник, нашао у Београду, где је и страдао у нацистичком логору на Бањици.

* * *

Ко је, дакле, Милијан Шеман?

Погледамо ли незаобилазне изворе о избеглим јеврејским научницима са немачког говорног подручја, као што је *Интернационални биографски речник средњеевропске емиграције: 1933–1945*,¹ видећемо да се ту Шеман не помиње. Тако је и са репрезентативним немачким биографијама и пописима германиста.

На интернету има више адреса на којима се могу наћи подаци о М. Шеману. Већ на адресама које се односе на презиме и на породицу Шеман,² суочавамо се са оскудношћу елементарних података и њиховим несагласјем. По неким, Милијан Шеман рођен је 1. септембра 1907, од оца Саломона (!) и мајке Ребеке (!), у Трабен-Трарбаху. Ваљаност ових података требало би да гарантује то што су добијени од Гаја Шемана из САД, који је највероватније један од преживелих сродника или њихових потомака. На другој адреси, *Die jüdische Familie Schömann aus Löslich*³ стоји, међутим,

да је Милијан Шеман за родитеље имао Михела (Michel) и Софије (Sophie Kahn) из Лезниха (!). Ту се, штавише, наводи и Maximilian (Milian) Schömann, рођен 28. (!) септембра 1907. у Лезниху, од оца Мајер-Емила (Meyer-Emil) и мајке Матилде (Mathilde Klein)!

Ове нејасноће и несагласја срећом отклањају други, поузданији извори. На адреси која доноси текст књиге *Traben-Trarbach. Geschichte einer Doppelstadt*, von Dietmar Flach und Günther Böse, 1984, у поглављу XXV (*Religiose Gemeinschaften, 2. Jüdische Gemeinde*, von Günther Böse),⁴ ицрпно се говори о историји шире породице Шеман. Ту се поуздано, на основу општинских извора и књига из гимназије, прецизира да је Милијан Шеман рођен у Трабену и да му је отац Михел (Мишел) Шеман, да је матурирао 1926, а потом студирао и докторирао 1929. (!) у Бону, и да је од 1931. радио као слободни писац у Берлину.

На једној адреси интернета,⁵ која се односи на чувеног теоретичара књижевности, Шемановог професора и ментора Оскара Валцела (Walzel), налазимо информацију о Шемановом рукопису *Fritz von Unruh*, који је као прилог предат за споменицу *Festgabe für Oskar Walzel – überreicht von seinen Schülern zu Feier des 65-Geburtstages*, Bonn 28. 10. 1929. и чува се у Валцеловом архиву. Реч је о једном

1 *International biographical dictionary of Central European emigres: 1933-1945*, vol. 2, *The arts, sciences and literature*, eds. W. Röder and H. A. Strauss, K. G. Saur, München 1999.

2 Surname list: <http://www.ahnenreich.de/retrospect/juden/?m=surnamesG+sn=Schoemann>

3 <http://www.pfarerei.de/fotos/juden/schoemann.ods>

4 <http://www.litzigerlay.business.t-online.de/traben-trarbach>

5 <http://www.uni-bonn.de/festgabe-oskar-walzel>, 19. септ. 2007.

поглављу из докторске дисертације, која је одбрањена код Валцела, на Филозофском факултету у Бону. Подаци који се ту наводе могу се узети као поуздани јер су преузети из списка о промоцији.

Све нејасноће око биографских података ипак најбоље отклањају наводи из „картона житеља“, пријаве пребивалишта Милијана Шемана у Београду, који се чува у Историјском архиву Београда. Ту се наводи да је др Милијан Шеман, „књижевник“, рођен 1. септембра 1907. године у Трабен-Трарбаху, „вере Мојсијеве“, од оца Михела и мајке Софије. У овом архиву налазе се и пријаве мајке Софије и сестре Алме. Ови подаци су поуздани јер су наведени према путним исправама.

У документу *Јевреји жртве фашизма*, добијеном од Јеврејског историјског музеја у Београду,⁶ наводи се да је др Шеман Милијан рођен 9. 1887. (уместо 1. 9. 1907!) у Драбену (уместо Трабену!), од „мајке Софије р. Как“ (уместо Кан) и оца „Мирена“ (уместо Михела), занимање „чиновник“ и да је стрељан 3. 8. 1942. на Бањици у Београду, уз додатну информацију да је доведен у логор 28. јула 1942. године. Ови подаци су преузети из Историјског архива Београда.⁷ Податак о смрти недостаје у свим до сада публикованим информацијама о Милијану Шеману. Он казује да је овај млади научник живео непуних 35 година.

Увидима у оставштину филозофа Артура Либерта и у архив међународног часописа *Philosophia*, који је он издавао у Београду од 1936. до 1939, може се стећи поузданије сазнање бар о једном периоду Шемановог живота, о емигрантским годинама у Београду и о сарадњи са Либертом и часописом *Philosophia*, док претходни, берлински период његовог рада као слободног писца за сада остаје потпуно непознат.⁸

Само име Мили(ј)ан наводи на помињао да је некаква веза са Србијом можда постојала и пре доласка Шеманових у Србију – Мили(ј)ана, мајке Софије и сестре Алме. (У Београду је живео оперски певач Желимир Шеман, који је дошао са Корчуле 1926. године. Није познато да ли је био у сродству са Шемановима о којима је овде реч!). Изгледа да нема основа да се ово име узима као хипокористик имена *Maximilian*, које се помиње на једној од поменутих адреса интернета. У писму Шемановог пријатеља и заштитника А. Либерта издавачу *Bermann-Fischer*-у употребљава се име Максимилијан уместо Милијан, из сасвим нејасних разлога. Вероватно је ово страно име толико било непознато и необично, па је у комуникацији долазило до његовог кривога писања. На то упућује

⁶ Јеврејски историјски музеј, 40785, 16. маја 2006.

⁷ Жртве логора Бањица, књ. IV, рег. бр. 6725.

⁸ Поменута оставштина још није доступна за јавно коришћење. Налази се код аутора овог текста. Сви наводи из Либертове преписке дати су према овој

оставштини, тј. према грађи која се односи на часопис *Philosophia. Philosophorum nostri temporis vox universa, sumptibus societatis Philosophiae*, ed. Dr. Arthur Liebert, Belgradi, 1936–1938, vol. I–III.

писмо белгијског филозофа Е. Дипре-ла (Dipreel) Либерту, где овај користи познатије име Милан (!), иако му Либерт пише о Милијану.

Према наводима у поменутој књизи о Трабен-Трарбаху, Шеманови потичу из тог места и суседног Лезниха на Мозелу, из долине Рајне, где су Јевреји од Наполеонових времена имали повољнији статус него у другим крајевима Немачке. Били су водећа јеврејска породица у том крају. Бавили су се углавном трговином. Милијанов отац Михел држао је радњу са кожом и обућом. Погинуо је у рату 1917. године. Деца су се школовала, а Милијан и његов рођак Ернст први су стекли академско образовање и докторате.

Одлазак Шеманових из Немачке започиње када је у њиховом месту формиран огранак нацистичке партије и када се испољио снажнији притисак на јеврејску заједницу. Шеманови су били врло либерални. Један од њих је још 1930, у локалном листу објавио говор против антисемитизма. После доношења Нирнбершких закона Шеманови се исељавају у Француску, на Кубу, у САД, Луксембург, Данску и у Југославију. Неки су страдали у Аушвицу.

Према документима Историјског архива Београда, у овом граду најпре је, 15. октобра 1935, пријављена Милијанова старија сестра Алма, васпитачица, рођена 6. марта 1905. у Трарбаху. Ту се наводи да се 25. маја 1938. преселила у Нови Сад. (У Београду је становала у Улици кнегиње

Персиде 70, II, а у Новом Саду код команданта армије, Марковићева бр. 1, где је, изгледа, била и запослена.)

У Београду је 3. септембра 1936, заједно са Милијаном, у списак житеља уписана и његова мајка Софија из Трабена, рођена 8. марта 1880. године, у Бишофсхајму код Мајнца, од родитеља Карија и Сабине Кан. У Милијановој пријави истог датума помиње се и Пирашка Шеман, рођена 12. фебруара 1904, као „жена“, тј. супруга Милијанова, са напоменом да је „задржала југославенско држављанство“. Ово упућује на то да је Милијан Шеман могао доћи и раније у Југославију, вероватно у Нови Сад, и да се ту оженио поменутом Пирашком. Могуће је да је тако покушао да обезбеди сигурнији останак у Југославији. Занимљиво је да се „жена“ Пирашка више нигде не помиње у кореспонденцији са врло блиским А. Либертом!

Нејасноћу око времена Шемановог доласка у Југославију не отклањају ни важни наводи из Либертове преписке. У неколико писама из октобра 1938, о којима ће бити више речи, Либерт наводи да је Шеман дошао у Југославију „пре око четири године“, што би могло да значи да је стигао још крајем 1934. или почетком 1935. године. У „картону житеља“ наводи се већ поменути 3. септембар 1936, али се у рубрици „ранији стан“ бележи иста адреса (Римска 12, код Елизабете Марковић). На тој адреси су пријављене и супруга Пирашка и мајка Софија. Софија је у два маха дуже боравила у Немачкој (од 20. 10.

сопственик куће
 sopstvenik kuće
 хотел
 hotel

његов стан
 njegov stan

ПРИЈАВА — PRIJAVA
 ПРИЈАВЉУЈЕ СЕ: — PRIJAVLJUJE SE:

Улица, број, спрат — Ulica, broj, sprat	Улица 12
Име породично и рођено. За удату или удовицу и рођено име мужа и девојачко породично име — Ime porodično i rođeno. Za udatu ili udovicu i rođeno ime muža i devojačko porodično ime	Шеман Милијан
Занимање — Zanimanje	инженер
Држављанство — Državljanstvo	Немачко
Дан, месец и година рођења Dan, mesec i godina rođenja	1. IX 1907. г.
Место рођења, срез, земља Mesto rođenja, srez, zemlja	Траден; срез Траден — Мил. Немачка
Завичајна општина, срез, земља Zavičajna opština, srez, zemlja	—
Брачно стање — Bračno stanje	не
Вера — Vera	Лутеранска
Рођ. име оца и мајке, и мајчино девојач. презиме Rođ. ime oca i majke, i majčino devojačko prezime	Мајер Софија
Ранији стан у Београду: улица и број, или у ком другом месту: село, срез, Бановина Raniji stan u Beogradu: ulica i broj, ili u kom drugom mestu: selo, srez, Banovina	Римска бр. 12.

Слика 1. Пријава боравка М. Шемана у Београду
 Fig. 1 M. Schömann's residence registration form, Belgrade, 3 Sept. 1936

1936. до 1. 7. 1937. и од 20. 10. 1937. до 4. 7. 1941). После тога се пријављује сама, на новој адреси (Миријевски пут 114, код Тодора Јаковљенка).

Пријавни картон садржи и податке о путовањима Милијана Шемана и о његовим одсуствима из Београда. Пријављен је 3. септембра 1936, али је прецизирано да је на адреси у Римској 12 тек од 7. септембра. Од 26. јула 1937. борави у Паризу. Из преписке А. Либерта види се да су заједно били на светском филозофском конгресу. На поменутој адреси био је све до 25. септембра 1938, када је највероватније ухапшен, а касније пребачен у Румунију. У Либертовом писму професору Д. Баумгарту (D. Baumgardt), од 13. октобра 1938, каже се да је ухапшен и испоручен „отприлике пре шест

дана“. У Београду је Шеман опет регистрован 27. новембра 1939, у Улици краља Александра 151. Постоји, међутим, Шеманово писмо којим се јавља из Новог Сада 3. маја 1939, што значи да је био у Југославији и пре датума који наводи београдска картотека житеља. У тој картотеци регистровано је и да је од 12. јула до 2. септембра 1940. године боравио у Рибници на Златибору, а после тога опет у Београду, у Улици Џорџа Вашингтона бр. 2, код Вилима Хојенбера. Нема података да је мењао адресу до хапшења, 28. јула 1942. године.

Неуобичајено и међу Јеврејима и међу Немцима, име Мили(ј)ан као да је довело младог научника и публицисту у земљу где је оно домаће и уобичајено, али и у земљу у којој ће игром судбине скончати!

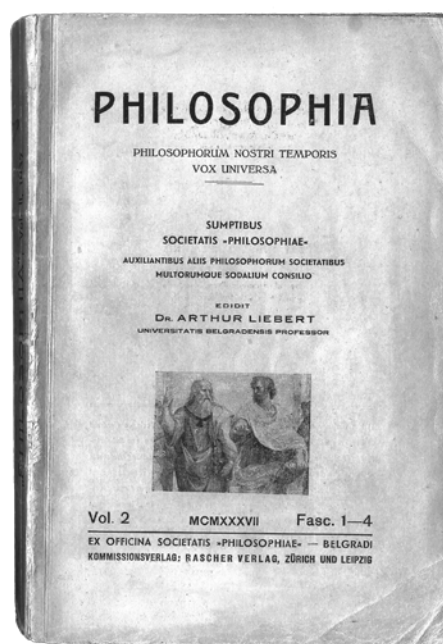
* * *

Наведени подаци упућују на то да Шеманов боравак у Београду није био ни лак ни сигуран. Преписка А. Либерта пружа сведочанства о неуспешном тражењу сигурнијег уточишта за Шемана и о судбини јеврејске емиграције.

Боравак Милијана Шемана у Београду тесно је повезан са пријатељством и сарадњом са А. Либертом, истакнутом личношћу филозофског и јавног живота у Немачкој, филозофом и педагогом који је од краја 1933. до средине 1939. деловао у Београду, најпре као гостујући професор, као „индиректан“, како је писао Томасу Ману (Thomas Mann), а потом, силом прилика, као стварни емигрант.

Либерт је био професор филозофије на Handelshochschule и на Универзитету у Берлину, све до доношења злогласног нацистичког закона *Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtums*, 1933, којим је као „неаријевац“ одстрањен са Универзитета и из сваке службе. Углед и престиж у културном свету стекао је највише као организатор филозофског живота у Немачкој и изван ње, водећи *Kant-Gesellschaft*, највећу филозофску заједницу на свету, која је имала огранке у великом броју земаља, и уређујући престижне *Kant-Studien*, орган тог друштва.

Захваљујући посредовању свог берлинског докторанта, Кајице Миланова, добио је позив Универзитета у Београду да ту предаје педагогију и филозофију. У Београд је дошао крајем 1933. године. Покушавао је да трајно остане у Југославији,

Слика 2. Насловна страна Либертовог часописа
Fig. 2 Liebert's journal *Philosophia*

али је средином 1939. морао да напусти земљу. Нашао је уточиште у Енглеској, преживео рат и вратио се у Берлин, где је убрзо, 1946, и умро.

Осим делатности на Универзитету, најразличитијим активностима учествовао је у културном и јавном животу земље и Београда. Историјски је значајан његов подухват оснивања међународног филозофског удружења *Philosophia*, које је врло брзо стекло чланове широм света. Намера овог удружења била је да се у време великих подела, супротности и у предвечерје светског рата створи широка интелектуална, филозофска заједница која ће чувати идеју толеранције, сарадње и хуманизма, и да се прогнаним филозофима осигура гласило за њихов дијалог

и сарадњу. Створио је часопис са истим именом и од 1936. до 1939. издао је три његова годишта, три тома, у којима су објављени значајни текстови из области филозофије 20. века, међу којима је највише пажње изазвала расправа Е. Хусерла (Husserl), *Криза европских наука и њихово трансцендентално феноменолошко питање*, круна стваралаштва овог мислиоца, који је и сам био одстрањен са универзитета. Међу ауторима, значајна су имена попут М. Бубера, К. Левита (Löwith), Х. Плеснера (H. Plessner), Л. Ландгребеа (L. Landgrebe), Ј. Паточке (J. Patočka), Е. Утица (Utitz) и др.

Удружење и часопис *Philosophia* следиле су дух *Kant-Studien*, које су нацисти политички инструментализовали и убрзо довели до гашења. Дух ових студија показао се као снага поновног окупљања филозофа из целог света. У новом часопису, Либерт је све више неговао теме и идеје хуманизма, којима је обезбедио посебан део, а чак је помишљао да покрене публикацију посвећену искључиво питањима хуманизма.

Институционално и организационо, Либерт је у Београду успоставио једно од средишта европског филозофског живота и развио свестрану комуникацију са истакнутим личностима. Хиљаде писама из његове оставштине сведоче о његовом великом подухвату и невиђеном прегалаштву у време када су услови за такву делатност били изузетно отежани. Либертова позиција, руковођење великом међународном организацијом, омогућила је да постане важан чини-

лац у пружању помоћи многим прогнаним „неаријевским“ интелектуалцима. Његова *Philosophia* постала је и централа за добијање неопходних информација и за успостављање контаката међу филозофима који су губили и мењали своја пребивалишта, а његова преписка даје живу слику о емигрантским путањама таквих личности какве су: Е. Касирер (Cassirer), Х. Плеснер, В. Блуменфелд (W. Blumenfeld), З. Марк (S. Marck), К. Штернберг (Sternberg), Е. Штерн (Stern), П. Ландзберг (P. Landsberg), О. Царек (Zarek), или чувени стручњак за рак Фердинанд Блументал (Blumenthal) и други. Само за пет месеци 1938, агилни Либерт је написао 93 писма којима је посредовао у тражењу егзила за друге, а тада већ и за себе самог.

Либерт је врло рано и добро схватио озбиљност проблема емиграције. Пријатељу Е. Утицу (5. 4. 1937. г.) писао је: „Проблем емиграције није само актуелан, већ је такође од највишег стварног значаја“. Од ове изјаве више говори енергија и активност коју је уложио у решавање проблема са којима су се суочавали његови сарадници. Писао је и тражио потпору од истакнутих личности, од Н. Голдмана (Goldmann) и Ш. Цвајга (St. Zweig) до папског нунција у Београду, рачунајући ту и организације као што су: *Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Auslande*, *Friends of Europe* у Лондону, *Comite international pour le placement des refugies* у Женеви и др. О овој врсти Либертовог

ангажмана говоре и његови покушаји да нађе сигурно уточиште свом сараднику Милијану Шеману.

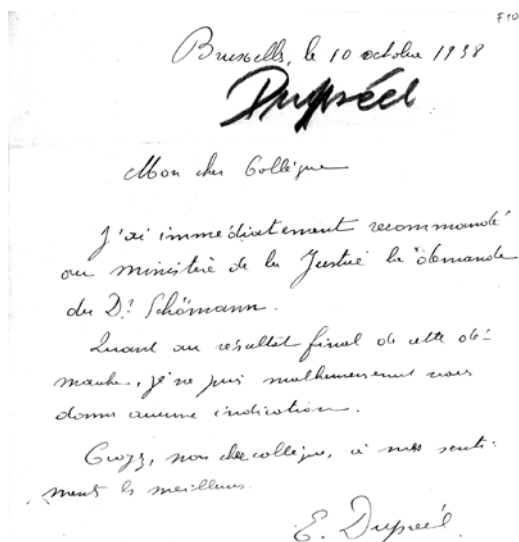
* * *

Познанство Шемана и Либерта почиње у Берлину око 1931, али о томе нема довољно података. На Шеманов долазак у Београд највероватније је утицао добар пријем Либерта у новој средини. У време почетка прогона јеврејских и слободоумних интелектуалаца, Југославија и Београд били су привлачна средина јер је изгледало да ће ова земља остати неутрална у долазећем светском сукобу. Велика је листа оних који су се обраћали Либерту с молбом да им помогне у налажењу било каквог места или да их ангажује у свом часопису.

Од доласка у Југославију, Шеман је био Либертов сарадник у свим његовим активностима изван Универзитета, а пре свега у друштву и часопису *Philosophia*. Покушавао је да нађе посао лектора, давао је приватне часове немачког језика, а вероватно је писао и за неке публикације са којима је и раније сарађивао. У лето 1937. путовао је са Либертом на светски филозофски конгрес у Паризу, са задатком да помогне у пропаганди часописа *Philosophia*.

Тешкоће са боравком у Београду настале су крајем лета 1938. године. О томе говори Либертова преписка од априла до децембра те године, а нарочито писма Нахуму Голдману, председнику Светског јеврејског конгреса, књижевнику Ште-

фану Цвајгу и истакнутим универзитетским професорима Давиду Баумгарту (Енглеска), Леону Бруншвику (Француска), Е. Дипрелу (Белгија) и Ј. Б. Козаку (Чехословачка). Сачувана писма од 26. августа 1938. имају готово исту садржину као и писмо Ш. Цвајгу, из кога наводимо најважнији део: „Мој асистент, господин Др. Милијан Шеман, по рођењу Немац, студент универзитета у Хајделбергу и Бону, налази се овде у Југославији скоро четири године, где свој хлеб зарађује дајући часове језика и асистирајући ми у пословима око часописа *Philosophia*. Све је било у најбољем реду, док му представници немачке власти нису наједном одузели његов немачки пасош не наводећи никакве разлоге за то. Др. Шеман је неаријевац па слутимо да разлози за ово одузимање пасоша леже искључиво у том што се господин Шеман у Немачкој, пре отприлике шест година, ангажовао у прилог демократији. Поменуто одузимање пасоша истовремено је и губитак немачког држављанства. Такав се случај овде у Југославији још никада није догодио. Тако су господину Шеману створене највеће тешкоће у погледу његовог боравка овде. После заједничког саветовања, дошао сам на помисао да Вам се обратим. За господина Шемана јемчим у потпуности и без икакве резерве. Он би могао такође приложити најбоља уверења о себи као личности и о својој научној делатности. Заступљен је бројним прилозима у објављеним годиштима часописа *Philosophia*, а у годишту које је у штам-

Слика 3. Писмо Е.Дипрела М. Шеману
Fig. 3 Letter of E. Dupreel to M. Schömann

пи налази се његов повећи чланак који се бави Вашом личношћу и Вашим делом. Наслов чланка је *Штефан Цвај, Хуманиста нашег времена*. Већ и сама околност да је Др. Шеман годинама мој асистент јемчи за њега. Он ме је прошле године пратио на интернационалном филозофском конгресу у Паризу. Пошто овде у Београду нема начина да Др. Шеман добије било какво уверење о себи – било какав неопходан сертификат, најсрдачније Вас молим за Ваше благонаклоно посредовање.“

Наведено писмо пружа податке о самом Шеману и о Либертовом односу према њему, али је и сведочанство о тешкоћама у које је запала јеврејска емиграција у Југославији.

Ситуација се погоршала у време куминације кризе у Чехословачкој и појачавања немачког притиска на околне земље, па и на Југославију. „Овај страш-

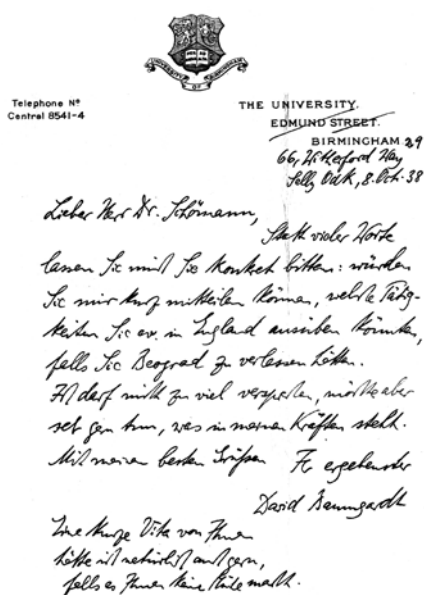
ни развитак је у најтешњој вези са наступањем хитлеризма, скупа са свим рђавим појавама које га прате“, писао је Либерт Д. Баумгарту (4. октобар 1938. године). Ту се, даље, каже: „Неаријевци који овде живе деценијама, који су стекли водеће положаје и за собом имају велика предузећа, не очекују продужетак њихових боравишних и радних дозвола. Овде се такође догађају страшне ствари и праве трагедије. Министар унутрашњих дела је недавно у свом говору објаснио да сви неаријевци, који нису рођени Југословени, морају до краја године да напусте земљу“. Либерт зато појачава апел за помоћ „свом изврсном асистенту“ Шеману, за кога истиче да је „у безнадежној ситуацији“, да је гурнут у очај, а можда и у смрт. Либерт се и сам осетио угроженим, па је, уз тражење помоћи за Шемана, интензивирао и акцију за свој одлазак у Енглеску.

Наведена писма и апели за помоћ Шеману имали су мало успеха.

Либертов близак пријатељ, професор Д. Баумгарт, који је благовремено прешао у Енглеску, одмах је одговорио (8. октобра 1938. године), са посебним кратким писмом за Шемана. У Либертовој оставштини то је, ако изузмемо једно Либертово, једино писмо адресовано на самог Шемана. У њему се каже:

„Драги господине Шеман,

Уместо много речи, дозволите да Вас замолим конкретно: да ли можете да ми укратко саопштите чиме би сте се могли бавити у Енглеској, у случају да напустите Београд. Не смем много обећавати,

Слика 4. Писмо Д. Баумгарта М. Шеману
Fig. 4 Letter of E. Baumgardt to M. Schömann

али ћу радо учинити све што је у мојим могућностима“. Придодата је и напомена: „Свакако, волео бих да имам Вашу кратку биографију – ако вам то не би причињавало неке тешкоће.“

На Баумгартово писмо одговорио је Либерт, 13. октобра 1938. године. Ту се објашњава зашто писмо које је упућено Шеману није могло да стигне до њега. „Ваше писмо Др. Шеману, сиротом човеку над којим се морамо сажалити, нисам могао да уручим. Теран невољом, он је морао да овде неко време борави без дозволе. Наравно, полицијски гледано, то је недозвољено. Он је ухапшен и био је око три недеље у притвору. Више пута сам га посећивао. Пре отприлике шест дана полицијски је изгнан, куда – то нико не зна. Нашли смо се тако

у ситуацији да не знамо ништа о томе како му је и да ли је у могућности да ми пише. Несрећа овог изванредног човека много ме погађа. Можда ћу ипак још нешто чути о њему, не би ли му се како могло помоћи.“

И белгијски филозоф Е. Дипрел показао је спремност да помогне. Писмом од 10. октобра 1938. обавештава Либерта да се одмах обратио надлежном министарству и да се zaloжио за Шемана. Он ускоро (2. децембра 1938. године) доставља извод из обавештења министарства да М. Шеман може да добије визу на три месеца ако потврди да ће се опет вратити у Југославију! Либерт је обавестио (8. децембра 1938. године) Дипрела да поменута одлука министарства није од користи јер Шеман не може да добије никакву потврду да може да се врати у Југославију. „Он је, такорећи *staatenlos*, нема никакав пасош и зато и не може више да живи овде“ – објашњава Либерт. Он поново моли Дипрела да покуша да наговори белгијске власти на одустајање од услова који су поставиле. Овај покушај „спасавања једног људског живота и једне уистину вредне личности“, како то истиче Либерт, није дао резултате.

Истовремено са прогоном у Београду и одузимањем пасоша, предузете су мере против Шемана и у Берлину. У *Deutscher Reichsanzeiger und Preussischer Staatsanzeiger*, 27. септембра 1938. објављено је поништење, тј. одузимање доктората Шеману.⁹ То је био поступак против непожељних, „неаријевских“ научника.

9 <http://www.archiv.uni-leipzig.de/reichsanzeiger/pdf/ra.pdf>

Белешка на Шемановој пријави боравка, која гласи: „25. IX. 38, Румунија“, упућује на то да је тада ухапшен, а потом протеран у ту земљу!

Либерт је, међутим, и даље покушавао да учини нешто за свог сарадника. Обавештава Баумгарта, 22. октобра 1938, како је ипак нашао начин (!?) и обавестио Шемана да достави своју биографију, али моли да се нешто чини и без чекања на њу. „Не би ли се могли подстаћи квекери да нешто учине за Др. Шемана!? У овом случају невоља је нарасла до голе опасности по живот. Најбржа помоћ је овде најпречи захтев. Да ли бисте могли одмах интервенисати код госпође Адамс за Милијана Шемана?“

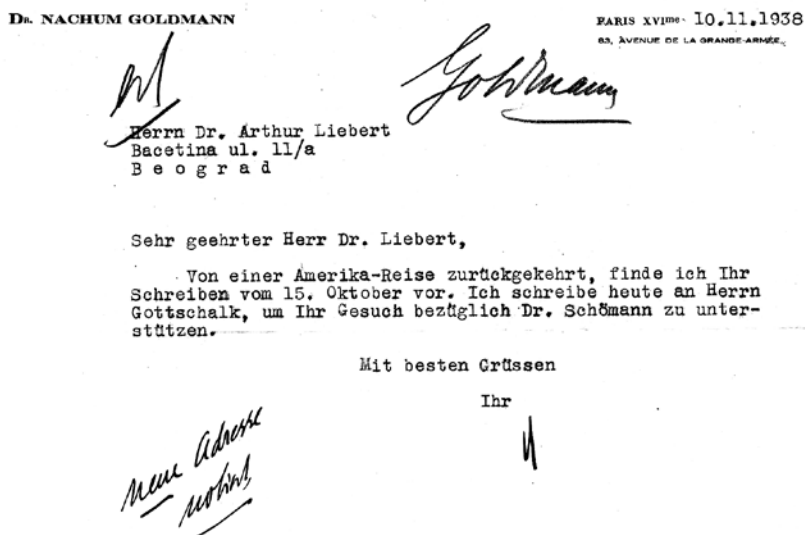
Није познато шта се догодило, односно шта је омогућило да се, после боравка у Румунији, Шеман врати у Југославију. У његовом пријавном картону стоји да је 27. новембра 1939. опет у Београду. Шеманово писмо Либерту од 3. маја 1939, послато из Новог Сада, упућује, међутим, на то да се из прогонства вратио раније, пре него што је пријавио боравак у Београду. То писмо, штавише, оставља утисак да су све тешкоће преброђене, у њему се говори о текућим пословима и о плановима за будући рад!

Могуће је да је Шеман нашао неку помоћ у Румунији. Либерт је сматрао да је стање у Румунији било повољно, а имао је и изванредне односе са водећим румунским филозофима, као што су Е. Сепарантија (Separantia), Т. Вијану (Vianu) и Ј. Бручар (Brucar). Нарочито је био

присан са академиком Ј. Петровићијем (Petrovici), чији је чланак као уводник објављен у другом тому часописа *Philosophia*, пропраћен пригодним текстом *Поводом јубилеја – 30 година рада на Универзитету!* Осим тога, у Либертовом часопису публиковане су и рецензије књига овог румунског филозофа и дат му је значај који није имао у европској филозофији. Словачки филозоф Ј. Тврди (Tvrdu) чак је протествовао зато што се неоправдано „диже реноме“ румунског филозофа, који је имао спорну политичку оријентацију и био је члан недемократске владе. Могућа су различита објашњења. У књизи *Istoria Filosofici Moderne* (Букурешт 1938) објављен је Либертов текст *Der Fall Nietzsche*, а на румунски је преведена и његова *Филозофија наситаве* (што је, осим српског, једино њено страно издање). Наравно, мора се имати у виду и Либертово настојање да за сарадњу придобије нарочито филозофе из балканских земаља, Бугарске, Грчке, па и Румуније.

Нема података о томе да ли је Шеману могла стићи нека друга помоћ. Из Либертовог писма од 11. маја 1939. види се да није ни очекивао исто ангажовање свих којима се обраћао за помоћ. У опуштенијој ситуацији, када су се ствари колико-толико средиле, у писму Шеману о Цвајгу каже: „... он је очигледно толико уплетен у своје песничке ствари да друге послове нити хоће нити прихвата“.

Нахум Голдман, члан удружења *Philosophia*, због пута по Америци одговорио је Либерту са закашњењем, 10. новем-

Слика 5. Писмо Н. Голдмана А. Либерту
Fig. 5 Letter of N. Goldman to A. Liebert

бра 1938. године. Био је то кратак, али обећавајући одговор: „Пишем данас господину Готшалку (Gottschalk) о Вашем захтеву који се односи на подршку Др. Шеману“, али није познато да ли је од њега стигла помоћ.

Иако су године које је М. Шеман провео у Београду углавном биле време борбе за сигурно боравиште и голо преживљавање, сарадња са Либертом у часопису *Philosophia*, осим преводилачких и коректорских послова, омогућила му је и стручни и списатељски рад. Писао је прегледе немачке периодике, приказе и осврте, као и чланке који су били тесно повезани са програмом часописа.

Још у *Kant-Studien*, Либерт је развио и неговао рубрике осврта и приказа, са широким и врло стручним праћењем и

коментарисањем филозофске литературе. Такав приступ покушао је да оствари и у београдском часопису. „Желим посебно да негујем одељак осврта и да рецензије препустим у руке потврђених научника“, писао је у Беч, Ф. Кауфману (F. Kaufmann), 2. марта 1936. године. Ускоро се пожалио блиском сараднику, професору Е. Утицу, како не може да достигне ниво који су поменути рубрике имале у *Kant-Studien* и како нема довољно сарадника на које би могао да се ослони. Уз Либертову помоћ, Шеман је преузео део ових послова.

У три годишта часописа *Philosophia* објављено је 18 Шеманових текстова, од кратких бележака о књигама до синтетичког погледа на дело и хуманистичко становиште Ш. Цвајга. (Списак свих прилога М. Шемана дат је на крају овог текста.) Већина ових прилога односи се на књижевну теорију и историју, што је и

била главна област ауторових занимања још од његове докторске дисертације *Наполеон у немачкој литератури*, која је објављена 1930. године.¹⁰

Методолошко становиште изграђено у дисертацији одликује и касније Шеманове текстове у часопису *Philosophia*. Реч је о карактеристичном тумачењу литературе у духовно-историјском контексту, који је Шеман преузео од свог ментора, О. Валцела, једног од водећих теоретичара литературе на почетку прошлог века. Чак и у избору теме уочава се утицај Валцеловог дела *Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters*, објављеног у време Шемановог рада на дисертацији.

Шеманово дело красе изванредан стил, сажетост, прецизност и јасноћа исказа, одмерено духовно-историјско ситуирање различитих приступа Наполеону као литерарној теми. Дело је ослобођено претеране и заморне акрибичности и опширности, али не на рачун целовитости, прегледности и изнијансираности ауторових анализа.

Наполеон је разматран најпре као национални непријатељ (*Napoleon als Nationalfeind*), како се јавља у лирици, епици и драми ослободилачког рата, у сажетим упоредним анализама становишта Арнта, Клајста, Рикерта, Ф. Шлегела, Гереза, Фихтеа, Коцебуа (Arndt, Kleist,

Rückert, F. Schlegel, Görres, Fichte, Kotzebu) и других аутора.

У другом делу тема је Наполеон као митски лик и као политички херој (*Napoleon als mythische Gestalt und als politischer Heros*). Ту указује на вишезначно литерарно обликовање мита, легенде и политичког виђења ове велике историјске личности. У широком захвату даје и компаративни преглед становишта Гетеа (Goethe) и Бајрона (Byron), француских аутора Беранжеа, Ламартина, Игоа, Стендала (Beranger, Lamartine, Hugo, Stendhal) и немачких писаца Грилпарцера, Хајнеа, Платена, Имермана (Grillparzer, Heine, Platen, Immermann), као и Толстоја и др. Аутор показује како Наполеон, из непосредне историјске ситуације виђен као освајач и рушитељ хиљадугодишњег немачког царства, израста касније у фигуру у којој се препознаје носилац духа новог доба, Хегелов Наполеон, као сам светски дух на коњу! Такво виђење Наполеона аутор приписује најумнијим главама тог доба, Гетеу и Фихтеу. Ово гледиште било му је блиско јер не превиђа епохално деловање великог Француза и тековине које је пренео у Европу, ослобођење и толеранцију, које је донео на другу обалу Рајне, а посебно Шемановим сународницима.

У трећем делу су разматрања о Наполеону као „натчовеку“ (*Napoleon als*

¹⁰ Schömann M., *Napoleon in der deutschen Literatur*, Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur 8, eds. P. Merker, G. Lüdke, Berlin–Leipzig 1930. Део дисертације претходно је публикован под насловом: Schömann M., *Weltanschauliche und stilistische Wandlungen im deutschen Napoleondrama*, Bonn 1929, са најавом целине рукописа у серији Stoff- und Motivgeschichte

der deutschen Literatur, тако да се чак и у угледним универзитетским библиотекама књига води у обе (!) серије, што ствара забуну. Штавише, сусреће се и погрешан наслов Шеманове књиге, *Napoleon in der deutschen Dichtung!* Исто тако, наилазимо и на нетачан податак да је Шеманова промоција била 1929, уместо тачног датума, 28. фебруара 1930. године.

Übermensch). Реч је о Ничеу (Nietzsche), односно о натуралистичком и импресионистичком гледишту. Писац показује како је временска дистанца још више потиснула доживљај Наполеона као освајача и омогућила да се у њему препозна грандиозна историјска фигура, отеловљење велике историјске личности, која је, по Шеману, у основи Ничеове идеје о натчовеку!

Тема последњег дела књиге је *Наполеон као нечовек (Napoleon als Unmensch)*, где је дат преглед становишта насталих у експресионизму и постекспресионизму. Нарочита пажња посвећена је гледиштима Фрица фон Унруа (Fritz von Unruh). Овај одељак и сам аутор највише је ценио, па га је приредио за поменућу споменицу свом учитељу О. Валцелу, коју су спремали његови ученици 1929. године.

Шеман налази да се овај немачки писац разликује од већине оних који су обрађивали тему Наполеона јер му не прилази споља, кроз различите историјске ситуације, догађаје и заплете, већ продире у најдубље слојеве људског склопа и душевног устројства оваплоћених у Наполеону. Указује на чињеницу да се проблемом Наполеона Унру бавио дуго и са највећом озбиљношћу, одговорношћу и тананношћу, да је пратио како од Бонапарте настаје „Наполеон“, како лудило цезара гуши племенито јунаштво, сваку савест и веру у њему, како јунаштво расте на рачун човештва и слично.

За Шемана је фон Унру значајан не само због списатељског становишта, које

је анализирао у дисертацији, већ и због укупног људског и политичког ангажмана. Као одлучан пацифист и напредни мислилац, бескомпромисни борац, деловао је на духовно формирање и усмерење младог Шемана.

Друга личност која је утицала на Шеманов развој био је Фриц Кан (Fritz Kahn), коме је књига и посвећена. Није искључено да је Кан био и његов сродник по мајчиној линији! Кључна реч у посвети, „сродност“, упућује ипак на духовну блискост коју је Шеман осећао према овој свестраној и занимљивој личности. Кан је био лекар, астроном, историчар, личност свестраних занимања, слободоуман, изузетно плодан и авангардан писац, чија се тематика кретала од људске ћелије до Кумове сламе, од човековог тела и сексуалног живота до великих историјских тема! Објавио је дело *Јевреји као раса и као културни народ (Die Juden als Rasse und Kulturvolk, 1920)*, у време Шемановог одрастања и формирања његовог погледа на свет.

Осим Валцелових утицаја у књижевном-теоријским текстовима, у Шемановим прилозима за часопис *Philosophia* све више се уочава утицај тзв. етичког хуманизма А. Либерта. Шеман је сматрао да је та етичка позиција изворно Либертова и да је егземплярно изложена у његовом тексту о ренесанси етичког хуманизма, *Zur Renaissance des Ethischen Humanismus*, у другом тому. Шеманови текстови из београдског периода но-

се печат редакцијске оријентације на хуманистичка питања и на уздржавање од „политичких тенденција“, опредељења, чак и када су разматрана питања тешко могла бити изолована од идеолошких и политичких конотација. Такав став инспирисао је А. Либерт, настојећи да филозофско удружење сачува од разорних политичких размимоилажења и цепања, као и да спорове одржава само на чисто филозофској равни. Његово гесло било је политичка „неутралност“, и у удружењу и у часопису. Због тога је трпео приговоре истакнутих сарадника и пријатеља. Политички искуснији и ангажованији у јавном животу, професор Зигфрид Марк (Siegfried Marck), тада већ емигрант у Француској, упозоравао га је да се „неутралношћу“ не може супроставити нацистима, који такав појам не познају. Упозоравао га је да ће њихови филозофи, попут Бојмлера (Beumler) и Крика (Kriek), учинити све да јеврејске мислиоце, попут Хусерла, Утица и самог Либерта, протерају из немачког језика и културе. У том погледу Либерт свакако није гајио никакве илузије и приватно се ангажовао против духа и праксе нацизма, али се трудио да што више спречи продирање тенденција које би уништавале његово удружење. Политичке струје сматрао је најразорнијим. Настојао је да у удружењу и часопису направи места и за М. Бубера и З. Марка, али и за Ј. Петровићија, као и за италијанског правног филозофа Ђ. дел Векија (G. dell Vechio), чак и када је он на светском филозофском конгресу у Пра-

гу с поносом истицао да је најстарији фашиста међу интелектуалцима, а и касније, када су нацисти почели да га прогоне (управо као Јевреја!). У време када је Либерт стварао часопис, после поменутог конгреса у Прагу, сукоб „демократије“ и „фашизма“ све више је захватао интелектуалне кругове. У рубрикама које су пратиле филозофски живот избегавао је искључивости, што је утицало и на прегледе и приказе литературе, нарочито стања у немачкој периодици. Пажња је била подједнако усмерена на *Kant-Studien* и на конкурентско, национално и све више нацистичко *Deutsche philosophische Gesellschaft*. Таква уређивачка политика одразила се и на Шеманове текстове, што се препознаје већ у његовом првом прилогу, *Deutschsprachige Zeitschriften*.

Шеманов преглед часописа са немачког говорног подручја показује његово очигледно избегавање еминентних филозофских питања, односно тематике за коју није био довољно компетентан. Више се држао општих тема и граничних подручја. И у освртима на чисто филозофске публикације, као што су незаобилазне *Kant-Studien*, он и у њима бира прилог ближи његовим књижевно-теоријским интересовањима и квалификацијама. Карактеристична је кратка белешка о првом двоброју ових студија за годину 1936, у коме се већ уочава продор нацистичког духа у ову угледну публикацију, а после преломног уводника за 1935. годину.

Коментатор бира текст Фрица Цадова (Fritz Zadow), *Културна свесћ и наци-*

онална *cūvarnosī* (*Kulturbewusstsein und nationale Wirklichkeit*), који му је тематски врло близак. У тексту је заступљена теза да немачку културу битно одређује супротност форме и садржаја, и износи се став да Немци морају да порекну „хуманитарни универзализам“. Шеман избегава отворенији приказ и критички коментар овог есеја, нарочито става против „универзалистичке смушености“, који отворено апелује на „*völkisch*“, на народњачко, на национално онако како га схватају нацисти, односно као највишу реалност и културу, на ирационално, патос уместо логоса, на патос „немачке револуције“ која тежи успостављању новог раздобља „германитета“! Ту је и позив за „самопотврђивањем“ „немачког бића“, „самоодржањем“ и сл. Цадов цитира и одбацује чувено Лесингово (*Lessing*) упозорење да у позиву на патриотизам не сме да се заборави да је човек и грађанин света („*dass ich Weltbürger sein sollte*“). Шеман је пропустио да покаже како су нацистичке *Kant-Studien* почеле да користе термин *völkisch*.

Поменути преглед немачке периодике је први, једини и прилично невешт прилог М. Шемана у првом годишту Либертовог часописа. Већ у другом годишту објављено је десет, а у трећем – још седам његових текстова.

Најзначајнији Шеманов прилог је чланак *Штефан Цвајг. Хуманистија у нашем времену* (*Stefan Zweig. Ein Humanist in unserer Zeit*), објављен у броју за 1937. годину. То је уједно и први од текстова које

је аутор намеравао да напише за рубрику о хуманизму у овом часопису. Настао је на подстицај самог Либерта, који је изгледа настојао да и Цвајга придобије за подршку Шеману у његовом тражењу сигурнијег боравка. Редакција је најавила текст као прилог којим се отвара серија чланака о „водећим хуманистима данашњице“ и тиме му дала запажено место у часопису. Иако је сврстан у рубрику расправа, по свом карактеру то ипак није био. У њему се мање расправља, а више садржи синтетички приказ Цвајгових мисли, са нотом апела, опомене и позива на хуманост. Либертове похвале упућене овом тексту делују као претеране и недовољно критичне, баш као и Шеманови осврти на Цвајга.

У чланку је Цвајг представљен као истакнути писац, као што су и великани попут Гетеа, Толстоја и Масарика (*Masaryk*). Истиче се ширина његових занимања и увида у духовну сферу, као и разоткривање мрачне стране људске природе. Аутор сматра да је Цвајг углед ипак стекао етичко-моралним усмерењем свога дела, у коме се човечност приказује као једина мера сваког чина. Шеман често цитира самог Цвајга, нпр. његово истицање „толеранције против нетолеранције, слободе против турсисања, хуманости против фанатизма, индивидуалности против механизовања...“, као и мисао о вечном враћању, и то враћању слободе, која је вечна као и сам дух, његова суштина. Тако Шеман настоји да покаже пуно сагласје Цвајгових идеја са тзв. етичким хума-

низмом свог ментора и свог часописа. Коментатор упућује не само на Цвајгова најпознатија дела већ и на књигу *Сусрећи са људима, књигама и градовима* (*Begegnungen mit Menschen, Büchern und Städten*), а нарочито на предавање одржано у *Academia di Roma*, 1932, у коме се каже: „Ова књига садржи, такође, и онај ватрени позив и опомену, онај апел на савест света, онај практични путоказ који дубоким увидом у типичну нервозу и зловољу нашег доба заповеднички, свесно, одговорно и са прегалачким оптимизмом захтева морално исцељење Европе“.

Аутор нарочито истиче Цвајгову критику образовања, васпитања и школе у којој се на историју гледа као на историју ратова и разарања, а мање се указује на изградњу културе, на велика открића и прегалаштва, напредак науке, технике и моралног уздицања. Посебно се наглашава потреба сарадње међу народима, што Шеман даље повезује са Либертовим замислима о уједињеним нацијама, европској сарадњи, европском универзитету, заједничким часописима, саветовањима, о стварању заједничких институција и јачању духа универзализма у време распојасаног нацизма. У завршници текста аутор долази до Либертовог гесла о заједници логоса, етоса и ероса, као циљу коме ваља тежити. У закључку каже да је Цвајг један од узорних хуманиста нашег доба и један од моралних вођа младе генерације. Текст је писан у уверењу да се новим вођама, који снагу траже у тлу и крви, морају супрот-

ставити моралне вође, али се аутор уздржава да то изричито и каже.

Тексту о Цвајгу сродан је и осврт на часопис *Civita nova*, који је А. Бетелини (*Bettelini*) издавао у Швајцарској. У њему се истиче да је циљ ове публикације обнова етичког хуманизма. То поткрепљује наводом из уводника часописа, који разуме као позив на морални препород модерног човечанства. У том духу је и чланак Томаса Мана, заправо његово предавање на заседању Интернационалне комисије за духовну сарадњу у Будимпешти, чија тема је била *Хуманизам и Европа*. Приказивач истиче Маново схватање да хуманизам, као супротност фанатизму, није ствар учености већ духовног устројства, људског штимунга, правичности, слободе, знања, трпељивости, радости, али и сумње као упућености на истину и настојања да се она и постигне. Ту Шеман препознаје гледиште које деле Цвајг и Либерт, па и он сам, односно схватање да је хуманизам остварење духа самог у његовој неспутаности. Шеман помиње и трећи текст овог часописа, *Позив (Aufruf)* Хермана Хесеа (*Hermann Hesse*), који се залаже за „обнову срца“ и „будност за збиљу“. Аутор је, дакле, у часопису *Civita nova* препознао публикацију која је имала исте циљеве као и часопис *Philosophia* и водећа емигрантска публицистика.

Имајући у виду сродна гласила, Шеман је у другом тому написао само кратку белешку о чувеном часопису *Zeitschrift für Sozialforschung* Макса Хоркхајмера (*Max Horkheimer*), који је већ био у емиграцији

у Француској. Опширнији текст најавио је за следећи број, али се није појавио. Ако се има у виду да је у трећем тому објављен Либертов осврт на часопис Т. Мана *Mass und Wert*, као и прикази неколицине других емигрантских гласила, може се уочити заједничко наступање гласила у емиграцији, која су преузимала улогу чувара моралне савести европске интелигенције.

* * *

Либерт је трпео и приговоре да је *Philosophia* исувише отворена за нефилозофске текстове. Он је, међутим, настојао да обезбеди простор за прилоге аутора који више нису могли да пишу у Немачкој, чак и уз одступање од филозофског карактера своје публикације. Текстови из области књижевне теорије и историје третирају се као радови из „естетике“. Њихов приказивач био је Шеман. Он се углавном држао тог подручја, а одбијање Либертовог предлога да пише о књизи *Raison et la religion* Л. Бруншвика показује да је био одговоран и да није желео да пређе границе своје компетентности. Пишући о књигама из своје струке, и на малом простору пружао је садржајне коментаре. Примери за то су прикази дела Р. Бенца (R. Benz) о немачкој романтици, Ф. Гундолфа (F. Gundolf) о немачкој књижевној историографији, Х. Шалера (H. Schaller) о бароку, Ј. Пфајфера (J. Pfeiffer) о песништву и К. Охснера (K. Ochsner) о Хофману (Hofmann) као песнику несвесног.

У осврту на књигу Р. Бенца о немачкој романтици као комплексном духовном покрету, указује на узорну систематичност ауторовог захвата и разумевање слојевитости тог покрета. Приказивач сматра да је, уз прилоге О. Валцела и Ј. Кернера (Körner), Бенц највише пружио за разумевање међусобних утицаја различитих грана уметности ове епохе, а нарочито органске повезаности музике и ликовне уметности, па у овом делу види кључ за упознавање „богатог тестаментa романтике“ који, по мишљењу коментатора, још увек није потпуно прочитан.

О Ф. Гундолфу, свом учитељу и једном од најзначајнијих теоретичара литературе, Шеман пише са највећим уважавањем. Књигу о почецима немачке књижевне историографије види као сведочанство Гундолфовог ослобађања од „Georgetuma“, од „младог“ Гундолфа, и као његово завештање својим ученицима. Шеман сматра да се овим делом његов учитељ уврстио у плејаду великана, заједно са Гетеом, Ранкеом (Ranke), Лесингом, Хердером (Herder) и Буркхартом (Burckhardt), који су мера оног што је немачко! („Mass und Gipfel deutschen Seins und Werdens“). Садржајно и за саму теорију литературе најважнијим сматра Гундолфов пробој од „за лепотом жудеће форме ка космичком садржају“ („der Durchbruch von schönheitslüsternen Form zum kosmischen Gehalt“).

Ойхођење са њеснишиџвом, дело Ј. Пфајфера, Шеман представља као покушај објективног приступа песнич-

ком делу и као супротност методолошки неутемељеном лепом говору. Сматра да Пфајфер налази полазиште у Хајдегеровом (Heidegger) појму „Stimmung“ и у Дилтајевој (Dilthey) херменеутици песништва, али и у Валцеловим делима *Wortkunstwerk* и *Gehalt und Gestalt*, које и сâм узима као узорне и меродавне расправе и темеље немачке теорије литературе. Пфајферову књигу не схвата као целовито дело већ више као увод, који ипак пружа продубљене анализе песничког језичког садржаја, значајна запажања о вредновању песничког дела и значењу песничког уопште.

Свеи̇ барока Х. Шалера (H. Schaller) оцењен је као једно од дела која, после Велфлиновог (Welflin) генералног и меродавног одређења ове епохе и стила, пажњу усмеравају на његове посебне појаве и стране. Шеман истиче вредност разматрања индивидуалних и националних варијанти барокног, које Шалер не одређује само као епоху већ и као „закономерност стила“. Та закономерност, по мишљењу коментатора, може да послужи и за дубље сагледавање природе савремености.

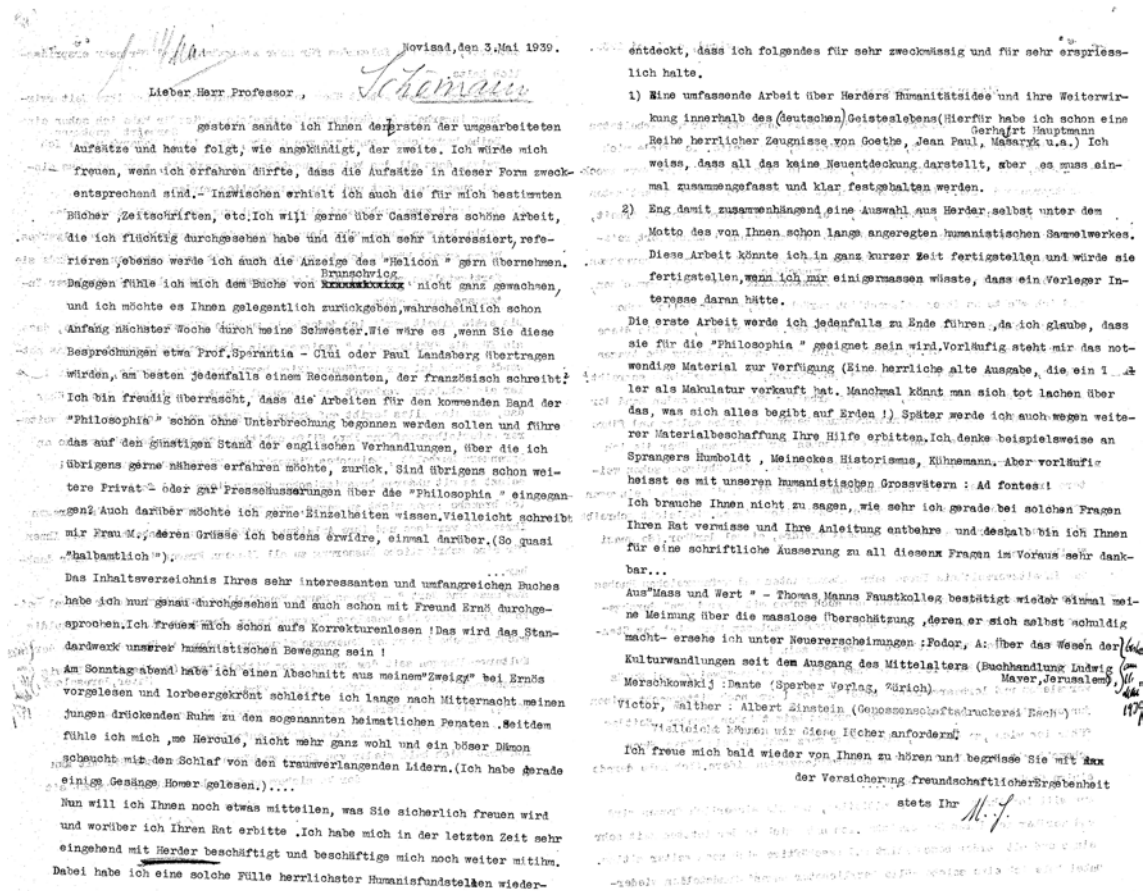
У разматрању о књизи *Е. Т. А. Хофманн као њесник несвесно̇* К. Охснера, полази од тезе о неразлучивости песника и мислиоца у лику романтичара. Охснерову анализу Шеман види више као филозофску и усмерену ка филозофској страни Хофмановог дела, и указује на сродност увида песника немачког романтизма са сазнањима до којих је дошла сав-

ремена дубинска психологија захватом у сферу несвесног.

И осврти на дела Х. Руина, Х. Хамерштајна, П. Валерија, Р. Ролана, В. Кегија и К. Керењија (H. Ruin, H. Hammerstein, P. Valery, R. Rolland, W. Kaegi и K. Kerenyi) писани су са интересовањем о њиховом директном или успутном тематизовању кризе савременог света и о истицању хуманистичких уверења и идеала. То је израз настојања да се афирмише један вид моралног става и ангажмана у публикацији која је суспендовала изравна политичка и идеолошка одређења.

На странама часописа *Philosophia* налазе се трагови Шемановог списатељског деловања у Београду. У Либертовој оставштини, односно у преписци налазимо, међутим, и сведочанства о плановима за будући рад младог германисте, која говоре о потпуној усмерености на питања хуманизма.

Из Либертовог писма издавачу Bergmann-Fischer-у у Стокхолм (29. јануар 1939) сазнајемо да је Шеман, представљен као његов најближи сарадник, пред „звршетком једне монографије о Штефану Цвајгу“, да је упознат са највећим делом тог рада, да је њиме одушевљен и да је реч о изврсном тексту. Из овога се може закључити да је Шеман даље развијао тему свог чланка из трећег тома београдског часописа и да је Либерт за њега тражио издавача.

Слика 6. Писмо Н. Шемана упућено А. Либерту
Fig. 7 Letter of M. Schömann to A. Liebert

У истом писму се каже да Шеман, на Либертов подстицај, ради на већем есеју *Thomas Mann als Humanist*. Тражећи могућност за публикавање текста свог сарадника и изван Југославије, Либерт у препорукама не истиче само вредност Шеманових текстова већ и властити утицај на аутора, као и добру школу коју је његов штићеник похађао у Хајделбергу и Бону, код најутицајнијих теоретичара литературе, Валцела и Гундолфа.

Осим Либертових, налазимо и једно сведочанство самог Шемана о својим

плановима. Реч је о поменутом писму А. Либерту, од 3. маја 1939, упућеном из Новог Сада. То је *једино* Шеманово писмо сачувано у Либертовој оставштини. У њему Шеман помиње свој рад на тексту о Хердеру, као и истовремену припрему избора из најважнијих Хердерових радова о хуманизму. Сматра да би књигу са изабраним текстовима могао брзо да заврши ако нађе издавача. Избор из Хердера део је његовог плана да у проучавању хуманистичких идеја пође од кључних модерних мислилаца, „од извора“, „од хуманистич-

ких отаца“. Млади германиста у писму јасно указује да ће му у раду главни ослонац и саветник бити Либерт, који га већ у одговору од 11. маја 1939, адресованом на сестру Алму, упозорава на огромну литературу о Хердеру и исказује спремност да га подржи уколико његов рад није усмерен само на историјско реферисање и ако је „конструктиван“, тј. ако, полазећи од Хердерових идеја, указује на савремене проблеме. Нису остали трагови који показују да ли је Шеман и реализовао бар нешто од планова које је помињао.

Поменуто писмо је последњи познат траг Шемановог живота и рада у Београду. Оно сведочи о тренутку када је правио планове за будући рад, за будућност, верујући да она постоји!

* * *

**ТЕКСТОВИ МИЛИЈАНА
ШЕМАНА ОБЈАВЉЕНИ У
ЧАСОПИСУ *PHILOSOPHIA***

Том 1, 1936.

1. *Deutschsprachige Zeitschriften*, s. 392–399.

Том 2, 1937.

2. Ruin, Hans: *Narren und Apostel*, s. 235.

3. Hammerstein, Hans: *Wiedergeburt der Menschheit*, s. 239.
4. Valery, Paul: *Die Politik des Geistes*, s. 240.
5. Rolland, Romain: *Gefährten eines Weges*, s. 243.
6. Kaegi, Werner: *Michelet und Deutschland*, s. 324.
7. Pfeiffer, Johannes: *Umgang mit Dichtung*, s. 370.
8. Schaller, Heinrich: *Die Welt des Barocks*, s. 372.
9. Ochsner, Karl: *E. T. A. Hoffman als Dichter des Unbewussten*, s. 375.
10. Störi, Fritz: *Grillparzer und Kant*, s. 377.
11. *Aus dem Gebiete der Socialforschung*, s. 421.

Том 3, 1938.

12. Stefan Zweig: *Ein Humanist in unserer Zeit*, s. 347–358.
13. *Civitas nova*, s. 498–500.
14. Attenhofer, A.: *Ruf in die Zeit*, s. 515.
15. Kerényi, Karl: *Apolon. Studien über antike Religion und Humanität*, s. 530.
16. Benz, Richard: *Die deutsche Romantik. Geschichte einer geistigen Bewegung*, s. 538–539.
17. Gundolf, Friedrich: *Anfänge deutscher Geschichtsschreibung*, s. 544–546.
18. Müller, Karl Alexander von: *Zwölf Historikerprofile*, s. 566.

Zdravko Kučinar*

THE GERMANIST MILIAN SCHÖMANN
as an émigré in Belgrade
Summary

This is the first text about the hitherto unknown life and work of the German and Jewish literary historian, theoretician and critic Dr. Milian Schömann (1907–1942). It establishes and puts forth basic biographical information, such as the time of his death in the Nazi concentration camp in Banjica in Belgrade, gives an account of his work in this city, the hardships of emigrant life, his exile and suffering, and takes a look at Schömann's collaboration with another émigré, the philosopher Arthur Liebert, on an international philosophical journal – *Philosophia*, which made Belgrade a major centre of philosophical life on the eve of the Second World War.

The second part of the paper offers an overview of his literary work, takes a look at his methodological position, his work *Napoleon in der deutschen Literatur*, the essay *Stefan Zweig – Ein Humanist in unserer Zeit* and reviews of German periodicals and literary theoretical works in the abovementioned international journal, pointing to Schömann's growing concern with questions of humanism and to the influence exerted on him in this respect by "ethical humanism" and Liebert's philosophy.

The paper is based on the texts published in the *Philosophia*, the journal's unpublished archive, the correspondence of A. Liebert and the documentary material from the Historical Archives of Belgrade.

The text may be of interest primarily to researchers into Jewish emigration and holocaust, emigrant literature and cultural life in interwar Belgrade, Germanists and literary historians.

* philosopher, Belgrade